

Murányiné Zagyvai Márta

Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar
Német Nyelv és Irodalom Tanszék

A retrográd deriváció, azaz a visszaképzés a szaknyelvekben¹

<https://doi.org/10.48040/PL.2020.13>

Jelen tanulmányban a szóalkotásnak (ezen belül a magyar nyelvészetben a ritkább szóalkotási módokhoz sorolt elvonásnak) azt a nyelvhelyességi szempontból gyakran vitatott típusát elemzem, amikor a képző elhagyásával vagy lecserélésével összetett főnevekből összetett igéket hozunk létre úgy, hogy a főnévi összetételben jelen lévő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőlük képzett összetett igéken belül is, pl. gépirás > gépír, fejtrágyázás > fejtrágyáz, szakdolgozat > szakdolgozik. Ezt a napjainkban – a magyarban, a németben és feltételezésem szerint más modern nyelvekben is – produktív szóalkotási módot a német nyelvű szóalkotástani szakirodalomban visszaképzésnek (Rückbildung), állóösszetételnek (Pseudo-, Scheinkomposition) vagy retrográd derivációnak (retrograde Derivation, retrograde Ableitung) nevezik, pl. Notlandung = kényszerleszállás > notlanden = kényszerleszáll, azaz kényszerleszállást hajt végre. A visszaképzés a német szóalkotásban is sokszor nyelvhelyességi vita tárgya. Az elemzés során a visszaképzés fogalmát igyekszem tisztázni, továbbá vizsgálom a magyar és a német szóalkotásban elfoglalt helyét, tulajdonságait és népszerűségének okait. Az elemzett példák kisebb részben általános nyelvi, nagyobb részben különböző szakterületekről vett szaknyelvi szövegekből származnak.

Kulcsszavak: *elvonás, retrográd deriváció, szóalkotás, szóképzés, visszaképzés*

Bevezetés: A retrográd deriváció fogalma és elnevezése

A *retrográd deriváció* elnevezést a német szóalkotásban használt *retrograde Derivation* vagy *retrograde Ableitung* (Römer – Matzke, 2005:105; Lohde, 2006:52) elnevezés tartalmának megfelelően arra a szóalkotási módra használom, amely során úgy hozunk létre új szótári szót, hogy egy képzett szóból, amely egy alárendelő szóösszetétel utótagja, elhagyjuk vagy másikra cseréljük a képzőt, miközben az összetétel megmarad. Ezzel a módszerrel leginkább főnevekből képzünk igéket, pl. *Notlandung* = kényszerleszállás > *notlanden* = kényszerleszáll, azaz kényszerleszállást hajt végre. A német nyelvészetben ennek a szóalkotási

¹ A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú, Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen elnevezésű projekt támogatta.

eljárásnak a másik elnevezése a *Rückbildung*, azaz a *visszaképzés*, de használatos még a *Schein-* vagy *Pseudokomposition* (= álösszetétel) is (Donalies, 2006:133), az angolban pedig a *backformation* állítható ezekkel párhuzamba (Ladányi, 2007:64). A magyarban nem találtam rá meghonosodott szakterminust; nyelvészeink úgy tekintik ezt a jelenséget, mint az elvonás egyik altípusát (Lengyel, 2000:340; Minya, 2003:71). A magyar elnevezések rendszerébe a *visszaképzés* terminust illeszkedne a leginkább, ezért a tanulmány további részében ezt az elnevezést fogom használni.

A visszaképzés leggyakoribb típusa a következő képletekkel írható le:

Német: ige > képzett főnév (-ung,-ion/-er) v. konvertátum > összetett főnév > visszaképzett ige

- pl. *landen* > *Landung* > *Notlandung* > *notlanden* (= kényszerleszáll)
- pl. *isolieren* > *Isolation* > *Wärmeisolation* > *wärmeisolieren* vagy *isolieren* > *Isolierung* > *Wärmeisolierung* > *wärmeisolieren* (= hőszigetel)
- pl. *pfuschen* > *Pfuscher* > *Kurpfuscher* > *kurpfuschen* (= félrekezel)
- pl. *rechnen* > *Rechnen* > *Kopfrechnen* > *kopfrechnen* (= fejszámol)

Magyar: ige > képzett főnév (-ás/-és, -at/-et, -ó/-ő) > összetett főnév > visszaképzett ige

- pl. *ír* > *írás* > *gépirás* > *gépir*
- pl. *dolgozik* > *dolgozat* > *szakdolgozat* > *szakdolgozik*
- pl. *szigetel* > *szigetelő* (főnév v. melléknévi igenév) > *hőszigetelő* > *hőszigetel*

A fenti típuson kívül a német nyelvészek közül néhányan a visszaképzéshez sorolják még a következő típust is: főnév > képzett melléknév > összetett melléknév > visszaképzett főnév, pl. *Sucht* (= függőség) > *süchtig* (= függő) > *mondsüchtig* (= holdkóros) > *Mondsucht* (= holdkórosság) (Donalies, 2005:133). A következőkben ezt a típust figyelmen kívül hagyjuk, csak a fő típussal, azaz a visszaképzett összetett igékkal foglalkozunk részletesebben.

Az elvonás/visszaképzés (de ugyanígy a konverzió) kapcsán – különösen a régebbi példák esetén – többen megfogalmazzák azt a problémát, hogy nem tudható teljes bizonyossággal, melyik alak volt a kiinduló, pl. *Sanftmut/sanftmütig*, *schauen/Schau* (Donalies, 2005:133; Römer – Matzke, 2005:105) Az újabb példák, főként a visszaképzett igék esetében, a folyamat egyértelműbb, viszont új kérdés is adódhat, nevezetesen az, hogy mi volt a köztes alakok sorrendje, pl.:

pfuschen > *Pfuscher* > *Kurpfuscher* > *kurpfuschen* (= félrekezel)
 – ebben az esetben képzés, összetétel és visszaképzés a sorrend – vagy
pfuschen > *Pfuschen* > *Kurpfuschen* > *kurpfuschen*
 – ebben az esetben nincs visszaképzés csak konverzió, összetétel és újabb konverzió;
szigetel > *szigetelés* > *hőszigetelés* > *hőszigetel* (és ebből lett a *hőszigetelő*) vagy
szigetel > *szigetelő* > *hőszigetelő* > *hőszigetel* (és ebből lett a *hőszigetelés*).

Szinkron szóalkotási szempontból a sorrendnek nincs nagy jelentősége. Jelen tanulmányban fontosabb, hogy ezek a lexémák képzők hozzátételével, ill. elvételével, analógia alapján keletkeztek.

A visszaképzés a szóalkotási rendszerekben

A visszaképzés helye a német szóalkotásban

A visszaképzés státusza a német szóalkotásban sem tisztázott, a fő szóalkotási módokba történő besorolása is más-más.

A *Rückbildung* elnevezés kialakulás a 20. század közepére tehető. Wolfgang Fleischer azt a felfogást képviseli, hogy a visszaképzést nem az összetételekhez, hanem a szóképzéshez (*Ableitung* = *Derivation*) lehet sorolni (Fleischer, 1976:73; Fleischer – Barz, 1995:9), de vannak olyan nyelvészek, akik összetett igének tekintik őket (Wilmanns; 1899:119). Fleischer rámutat, hogy ezeknek a látszólag összetett igéknek összetett főnevek adják a szóalkotási bázisukat és ezzel együtt a szemantikai motivációjukat is (Fleischer, 1976:315).

Fleischer nem tekinti a visszaképzést elterjedt szóalkotási módnak, a két általa említett modern nyelvi példa jellemzően szaknyelvi: *segelfliegen* (= vitorlázórepülni) és *generalüberholen* (= generáljavítani). A korábbi időkből való példák *brandmarken* (= megbélyegez), a régies és költői stílusú *lustwandeln* (= andalog, korzózik), *maßregeln* (= megrendszabályoz) inkább az általános nyelvhez sorolhatók (Fleischer, 1976:73).

A 21. századi szóalkotási munkákban a visszaképzés megítélése változatlanul nem egységes. Elke Donalies például a szinkron nyelvészeti megközelítést fogadja el és vitatja a visszaképzés fogalmának létjogosultságát (Donalies, 2005:134), amit egyrészt azzal indokol, hogy mivel sok esetben (pl. a visszaképzett főnevek esetében mint pl. *sanftmütig/Sanftmut*) nem tudható biztosan, hogy a képzős lexéma volt-e előbb vagy a képző nélküli,

kérdéses, hogy egyáltalán visszaképzésről van-e szó, vagy éppen egyszerűen csak szóképzésről (*sanfmut-ig*), ill. szóösszetételről (*Sanft-mut*). Az olyan igék pedig, amelyeket a bevezetőben a visszaképzés fő típusának nevezünk (pl. *notlanden*, *bruchrechnen*), Donalies véleménye szerint nem szóalkotási termékek, de még csak nem is önálló lexémák, mivel „előtagjuk”, mint pl. a *bruch* a *bruchrechnen* (= *törtekkel számol, törtszámít*) igében, egyes használati formákban (pl. jelen idejű ragozott alakok) elválnak az „utótagtól”, pl. *er rechnet Bruch*. Donalies szerint a visszaképzett igék inkább tekinthetők elváló előtagos igés szerkezeteknek, amelyek elnevezése *Präverbfügung* (Donalies, 2005:134). Hozzá kell tennünk azonban, hogy más nyelvészek épp azt hangsúlyozzák, hogy az előtagok általában nem válnak le (pl. *ich notlande*) (Fleischer, 1976:316). A ragozás kérdésére lentebb még visszatérünk.

A német nyelvészek egy másik csoportja a visszaképzést a konstituensszerkezet nélküli szóalkotási módokhoz² sorolja (Lohde, 2006:52; Barz, 2009:673), de ezen belül sem egységesek a vélemények: Lohde a konverzióval és az implicit derivációval teszi egy csoportba³, Barz a négy fő szóalkotási módon⁴ túl nyit egy ötödik kategóriát (*weitere Wortbildungsarten* = egyéb szóalkotási módok), melyet a visszaképzésen kívül a reduplikáció és a kontamináció alkot. Ludwig Eichinger pedig a visszaképzést konverzió egyik altípusának tekinti (Eichinger, 2000:171).

A visszaképzés helye a magyar szóalkotásban

Lengyel Klára a *Magyar grammatika* c. könyv szóalkotástani fejezetében *A ritkább szóalkotási módok* c. fejezetben tárgyalja a visszaképzés jelenését. Az elvonás egy speciális esetének nevezi, de külön terminussal nem jelöli. Elvonás alatt azt a jelenséget érti, „amikor egy egyszerű szóról leválasztunk egy meglévő vagy vélt morfémát [...], a maradék morfémát vagy morfémacsoportot pedig teljes szóként kezdjük használni” (Lengyel, 2000:340). Kétféle elvonást különböztet meg. Az egyik során a nyelvhasználó képzősnek vél egy szóalakot és belőle alapelakot következtet ki (*sétál* > *séta*), a másik során összetettnek vél egy szóalakot és belőle „elő-” vagy „utótagot” következtet ki (*zűrzarvar* > *zűr*, *jelesrendűség*, *jórendűség* > *rendűség*) (Lengyel, 2000:340).

² A konstituensszerkezettel bíró szóalkotási módok a szóösszetétel (Komposition) és a szóképzés (Ableitung = Derivation).

³ Három fő szóalkotási módot különböztet meg, melyek (1) konstituensszerkezettel bíró szóalkotási módok, (2) konstituensszerkezet nélküli szóalkotási módok és (3) rövidszóképzés.

⁴ Szóösszetétel, szóképzés, konverzió, rövidszóképzés.

A visszaképzés esetei a fenti leírás szerint nem tartoznának az elvonáshoz, mert az alapalakok valóban összetett szavak, nem pusztán annak vélt egyszerű szavak. Lengyel Klára azonban kiterjeszti a fogalmat azokra a speciális elvonási esetekre,

„...amikor összetett főnevekből összetett igéket hozunk létre oly módon, hogy a főnévi összetételben jelen lévő viszonyt érvényesnek tekintjük a belőle elvont összetett igéken belül is, és az így létrejövő összetétel tagjai között olyan szintaktikai viszony alakul ki, amely egyébként nem fordulhat elő” (Lengyel, 2000:340).

A szerző maga is megjegyzi, hogy ez a harmadik, speciális eset „láthatóan különbözik az elvonás két klasszikus alapesetétől” (Lengyel, 2000:340). Különbség a három elvonástípus között még az is, hogy a harmadik a mai magyar, ill. német nyelvben, különösen a szaknyelvekben igen produktív. Megfelelő terminus hiányában a visszaképzést Lengyel Klára az „összetett főnév → összetett ige elvonásfajta” néven említi (Lengyel, 2000:341).

A Földes Csaba által szerkesztett *Német-magyar nyelvészeti szakkifejezések szótára* a *Rückbildung* szócikkben a következőt írja: „(szó)elvonás; hosszabb szóból származtatott rövid derivátum, pl. *Schlaf* < *schlafen*” (Földes, 1991:187). A szótár tehát nem tesz különbséget általában az elvonás és annak ezen speciális fajtája között, a példa pedig azt a szóalkotási módot szemlélteti, amely során mindenféle affixum nélkül, kizárólag szófajváltással lesz egy lexémából új lexéma. Az újabb német nyelvészeti munkákban ezt a szóalkotási módot konverciónak nevezik (Fleischer – Barz, 1995:48; Barz, 2009:667; Donalies, 2005:123; Erben 2000:59; Schlaefel 2002:31).

Gerstner Károly az elvonást a szóképzés „ellentett folyamataként” értelmezi (Gerstner, 2006), de meghagyja a „ritkább szóalkotási módok” elnevezésű csoportban más, különböző módon modellezhető szóalkotási módokkal együtt. A visszaképzéshez sorolható szóalkotási produktumokról (melyek megnevezésére ő sem használ egyedi terminust) megállapítja, hogy napjainkban újra (?) terjedőben vannak, és a visszaképzett igék többségét szintaktikailag „elemezhetetlen” jelenségeként értékeli.

Az elvonással foglalkozó újabb munkák közül végezetül érdemes kiemelni Minya Károly két írását (Minya, 2003, 2011), amelyekben részletesebben foglalkozik a jelen tanulmányban visszaképzettnek nevezett igékkal, de a szóalkotási rendszerben elfoglalt helyüket nem ítéli meg másképpen, mint Lengyel Klára a *Magyar grammatikában*, azaz a ritkább szóalkotási módokhoz sorolja őket.

A visszaképzés tulajdonságai és szaknyelvi alkalmazása

Morfoszintaktikai tulajdonságok: belső szerkezet, továbbképzés, ragozás

A visszaképzett igékre újszerű, idegennek ható belső szerkezet jellemző, amely – amíg meg nem szokjuk – meghökkenti, sőt irritálja a klasszikus nyelvérzékét. Nem véletlen, hogy olyan kritika éri őket, mint hogy „mesterséges” keletkezésűek (Kovalovszky, 1977), erőszakos elvonás termékei (Fábián, 1969), sőt egyenesen torzszülöttek (Kovalovszky, 1947). Az idegenszerűség abból adódik, hogy a kiindulási alakban, azaz az *-ás*, *-és*, *-ó*, *-ő*, *-at*, *-et* képzős főnévi utótaggal rendelkező összetett főnevekben a komponensek között meglévő szintaktikai-szemantikai viszony (tárgyas, jelzős, határozós) az összetett igékben a megszokott módon nem elemezhető és bár a szó értelmezhető, megértéséhez megfelelő asszociáció és/vagy speciális ismeretek, azaz nagyobb energiabefektetés szükséges. Az igei komponens inkább szó szerkezetet kívánna. Ugyanez elmondható a német visszaképzett igékről is.

1. táblázat. Magyar és német összetett főnevek és visszaképzett igék összevetése

Összetett főnevek és tagjaik viszonya	Visszaképzett igék és körülírásuk
<i>talajjavítás / Bodenverbesserung</i> (birtokos jelzős viszony, gen. objectivus)	<i>talajjavít – talajt javít</i> <i>bodenverbessern – den Boden verbessern</i>
<i>hátúszás / Rückenschwimmen</i> (jelöletlen határozós viszony)	<i>hátúszik – háton/hanyatt fekvve úszik</i> <i>rückenschwimmen – in Rückenlage schwimmen</i>
<i>fénymásolat / Fotokopie</i> (jelentéssűrítő összetétel)	<i>fénymásol – fénymásolatot készít</i> <i>fotokopieren – eine Fotokopie anfertigen/machen</i>

Megjegyzendő, hogy a visszaképzett igék egyrészt továbbképezhetők, pl. *akadálymentesített, Generalüberholung* (= generáljavítás) > *generalüberholen* (= generáljavít) > *generalüberholter Motor* (= generáljavított motor), másrészt mindkét nyelvben akadnak olyanok is, ahol az ige nem használatos, csak a „belőle képzett” melléknévi igenév, pl. *Sehbehinderung* (= látássérülés) > **látássérül/*sehbehindern* > *látássérült/sehbehindert*. További lehetőség, hogy a visszaképzett igéből

határozói igenév képződik⁵, pl. *generáljavítva* (= *generalüberholt*), *fröccsöntve* (= *spritzgegossen*), ill. hogy a visszaképzett igékhez igekötő járul, pl. *legyorsír*, *kivegyelemez*, de ezek „többsége erőszakolt, elszigetelt” (Minya, 2003:73). Valószínű azonban, hogy az elfogadott ilyen esetek száma a jövőben nőni fog, mint ahogy már létezik a mindennapi életben gyakran használt igekötős visszaképzett ige (*lefénymásol*, *lehőszigetel*, *lehangszigetel*). A képzési modell úgy épül fel, hogy a visszaképzett igéhez az az igekötő járul, amely az alapigéhez is illene, azaz *leír*, *kielemez*, *lemásol*, *megért*. A németben hasonló példa a *kopfausrechnen* (= kifejszámol, azaz fejben kiszámol) azzal a különbséggel, hogy az igekötő a főnévi és az igei tag közé ékelődik be.

A visszaképzett igék ragozása a magyarban és a németben is problémákat vet fel. Nem lehet kijelenteni, hogy egyes ragozott formák nem képezhetők, inkább csak annyit, hogy kevésbé használatosak, ill. ingadozások figyelhetők meg.

Néhány magyar visszaképzett ige (sőt ezek igekötős változatai is) minden ragozott alakban gond nélkül használható, pl. a *(le)fénymásol*, *(le)hőszigetel*, Minya Károly szerint a többségről elmondható azonban, hogy „általában kijelentő módban, jelen időben, egyes szám harmadik személyben használjuk” (Minya, 2003:75). A visszaképzett igék ragozott formáinak használatáról tudomásom szerint nem állnak rendelkezésre kutatási adatok, így csak saját nyelvérzékemre támaszkodva jelenthetem ki, hogy valójában nem a ragozás okoz gondot, hanem az ige elfogadottsága a kérdés. Minél jobban beépül a visszaképzett ige a szókészletbe, annál biztosabban használható bármelyik alakjában. Jellemző, hogy előtagok az igeről nem válnak le még akkor sem, amikor az igekötő leválik, ill. leválna, pl. *Fénymásold le a levelet! Hőszigeteljük le a házat! Azt javasolta, hogy előbb tesztvezessünk, aztán válasszunk autót. Az alacsonyabbaktól is elvárják, hogy magasugorjanak. Te is sifutottál fiatal korodban?*

A német visszaképzett igék ragozásának egyik jellemzője, hogy ingadozik az előtag elválása, pl. a jelen idejű, ill. egyszerű múlt idejű (*Präteritum*) alakokban (*Er landet(e) Not./Er notlandet(e)*). Bár a tendencia ugyanaz, mint a magyarban, azaz az előtag együtt marad az utótaggal (Fleischer, 1976:316; Schläfer, 2002:30), a bizonytalanságok miatt ezek az alakok inkább csak akkor használatosak, amikor az előtag és az utótag mindenképpen egyben marad, tehát pl. a főnévi igenévben, vagy a mellékmondati szórendben, de ott is elsősorban egyes és többes szám 3. személyben. Az első és második személyű alakok használata ritka.

⁵ A németben nincs határozói igenév, a befejezett melléknévi igenév látja el a funkcióját.

A *zu* + Infinitív és a befejezett melléknévi igenév esetén⁶ az a jellemző, hogy a *zu* és a *ge-* (ha van) beékelődik az elő- és az utótag közé (*notzulanden, notgelandet*), de hozzá kell tennünk, hogy itt is jelentős az ingadozás (Fabricius-Hansen, 2009:446), pl. *staubsaugen/Staub saugen* (= porszívózni): *Er hat gestaubsaugt. / Er hat Staub gesaugt.*

Ahogy az előző fejezetben már szó volt róla, mindkét nyelvben jellemző, hogy a visszaképzett igéket előszeretettel használjuk melléknévi igenévként (pl. *látássérült, sehbehindert*). A magyarban ezek az igenevek visszaképzéssel, majd továbbképzéssel jönnek létre „az alapige átugrásával” (Minya, 2003:73). A németben az ilyen igenevekkel kapcsolatban az a felfogás is létezik, hogy eredetileg az egyszerű alapige befejezett melléknévi igeneve és egy főnév vagy melléknév által képzett szóösszetétel a visszaképzett ige bázisa, pl. *impfen > geimpft > schutzgeimpft > schutzimpfen* (Fleischer – Barz, 1995:352).

Stílis-pragmatikai és nyelvhelyességi kérdések

A visszaképzett igéket a magyarban és a németben is folyamatosan nyelvhelyességi viták övezik. Hogy jogos-e a kritika, több szempont figyelembevételével lehet eldönteni.

A visszaképzett igék születése több tényezőre vezethető vissza (Minya, 2003:71). Egyrészt korábban is léteztek a magyar népnyelvben hasonló szerkezetek (*szénakaszálni, favágni*), másrészt segítette a folyamatot az összetett főnevekből továbbképzett igék létrehozása (*főellenőriz, istállótrágyáz*), de véleményem szerint a harmadik ok az igazán mérvadó: ezek az igék közel állnak a jelentéssűrítő szóösszetételekhez. A németben asszociációs összetételeknek nevezik ezt az alárendelő összetételi típust (Kocsány, 2010:68), amelyekre az jellemző, hogy az összetételi tagok szokatlan, időnként meghökkentő, nyelvtanilag nem megmagyarázható, szabad asszociáción alapuló viszonyban állnak. Megértésükhöz különösen fontos a kontextus, ill. a világról szerzett (nem nyelvi) tudásunk (Erben, 2000:70). Ez a jelentéssűrítő funkció indokolja egyrészt azt, hogy napjainkban a magyarban és a németben is (és véleményem szerint a többi modern nyelvben is) egyre nő a visszaképzett szavak száma, másrészt azt, hogy a visszaképzés különösen fontos szerepet tölt be a szaknyelvekben. A nyelvvelők a visszaképzett igék kikerülésére a körülírást javasolják, de a körülírás gyakran nagymértékben meghosszabbítaná és megnehezítené az adott tartalom kifejezését.

⁶ Az igenevek a magyarban külön szófajnak számítanak, a németben a ragozási paradigma részei.

Minya Károly – támaszkodva a *Nyelvművelő kézikönyvre* (Grétsy – Kovalovszky, 1995) – három olyan okot nevez meg, amely miatt indokolt a körülírás helyett a visszaképzett igék használata (Minya, 2003:72). Egyrészt azért, mert a visszaképzett szavak tréfás, szatirikus, humoros szövegekben (pl. a médiában, a szépirodalomban, a köznyelvben) stílus eszközként használhatók. Másrészt azért, mert már meghonosodtak. Ez az érv véleményem szerint – a másik két érvehhez képest – gyenge lábakon áll, hiszen ilyen alapon minden „helytelen” használat egyszer „helyes” használat lehet, minden csak idő kérdése. Igaz, valóban természetes jelenség, hogy a nyelvhasználatban (*parole*) keletkező normaszegés idővel beépül a nyelvi rendszerbe (*langue*) és normává válik. De itt többről van szó. A szerző is hozzáteszi, hogy a visszaképzett igék használata „nyereséggel jár”, mert „gyakori, fontos cselekvést fejeznek ki rendkívül tömören”, ill. „hosszadalmas ragos szerkezeteket helyettesítenek” (Minya, 2003:72), azaz jelentéssűrítő funkcióval bírnak. Jelentésük gyakran úgy parafrázálható, hogy a körülírás központi eleme az a főnév, amelyből az ige keletkezett, pl. *notlanden = eine Notlandung vornehmen; kényszerleszáll = kényszerleszállást hajt végre*. Mint látható, a körülírás nem tesz hozzá semmit a visszaképzett igéhez, csak hosszabb és bonyolultabb lesz a szerkezet. Ezzel a megállapítással pedig visszakanyarodtunk az előző bekezdésben megfogalmazott konklúzióhoz. A tömörség az az előny, ami miatt a visszaképzett szavak népszerűek és meghonosodhattak a nyelv(ek)ben, és ugyanezért fogadja el a *Nyelvművelő kézikönyv* a visszaképzés szaknyelvi használatát: a jelentéssűrités eredményeképpen a visszaképzett szakszó egyszerre lesz rövid, azaz gazdaságos, valamint pontos és árnyalt. A szaknyelvekben pedig éppen erre van szükség.

Érdekes még egy összefüggésre rámutatnunk. A visszaképzett igék ragozási paradigmájában tapasztalható defektusok a szaknyelvi használatban nem jelentenek hátrányt, hisz a szakszövegekben nagyon ritkán van szükség az első vagy második személyű, felszólító vagy feltételes módú, múlt vagy jövő idejű alakokra, tehát azon alakok használata dominál, amelyek rendelkezésre állnak. Az sincs azonban kizárva, hogy épp fordítva igaz, tehát a szaknyelvekben az ott szükséges alakok születnek meg előbb, a ragozási paradigma kiépülése pedig az általános nyelvbe való átvétel során fokozatosan történik meg.

Minya Károly véleménye szerint a visszaképzett igék kezdeti, negatív megítélésében szerepet játszik még a magyar nyelv típusa is, mivel egy „ragasztó, agglutináló nyelv számára szokatlan eljárással élünk: nem hozzátesszük a toldalékot, hanem éppen ellenkezőleg: elveszünk” (Minya, 2003:74). Csakhogy a német visszaképzett igék ugyanolyan fogadtatásban részesülnek, mint a magyarok, és ugyanazok a szempontok játszanak szerepet

a megítélésükben, mint a magyarokéban, ami azt sejteti, hogy az adott nyelv típusa nem befolyásolja a visszaképzés megítélését.

Konklúzió

Tanulmányomban a visszaképzés (ném. *Rückbildung*) fogalmát, a német és a magyar szóalkotási rendszerben elfoglalt helyét, alapvető tulajdonságait és a szaknyelvekben betöltött szerepét elemeztem.

A visszaképzés – a rövidszókhöz (ném. *Kurzwörter*) hasonlóan – mindkét nyelvben produktív, a mai nyelvhasználatban egyre inkább kiteljesedő szóalkotási mód, amely nyelvhelyességi vitáktól kísérve három olyan nyelvhasználati színteret hódított meg, ahol a nyelvhasználók megengedőbbek a szokatlan, sőt meghökkenítő nyelvi formákkal szemben. Ezek pedig a beszélt köznyelv, az irodalom és a média nyelve, de leginkább a szaknyelvek.

A visszaképzés során úgy alkotunk új szótári szót, hogy egy képzett főnévi utótagú alárendelő szóösszetételből elhagyjuk (vagy másikra cseréljük a képzőt), miközben azonban az összetétel megmarad. Tanulmányomban az ilyen módon alkotott, azaz a visszaképzett igékkel foglalkoztam. Visszaképzett igét elviekben minden olyan összetett főnévből képezhetünk, amely utótagja *-ás, -és, -ó, -ő, -at, -et* képzős deverbális főnév (Minya, 2003:75). A kérdés az, hogy az ilyen visszaképzett összetett ige használata elfogadható-e. Erre a kérdésre a gyakorlat már igennel válaszolt. Kétségtelen, hogy a visszaképzett igék – egy kisebb igecsoporttól eltekintve – alapvetően neologizmusok, melyek nyelvi rendszerbe való besimulása a jövő kérdése. Nem minden visszaképzett forma járja végig a szabályosnak és helyesnek érzékelt szókészleti elemek halmazába vezető utat. Egészen biztos, hogy lesz sok olyan, amely bennreked a szaknyelvek vagy beszélt köznyelv felségterületén, vagy egyszerűen feledésbe merül, de egészen biztos az is, hogy bármikor előállhat az a szituáció, amikor újra nekivág az útnak.

A visszaképzés produktivitása, a visszaképzett igék száma és használatuk mértéke a jövőben jósolhatóan nőni fog, ami tovább erősíti azt a szükségszerűséget, hogy a visszaképzést a ritkább szóalkotási módok köréből ki kell venni (feltéve, hogy egyáltalán érdemes-e fenntartani ezt a kategóriát, ld. Murányiné, 2019) és altípusként át kell helyezni a szóképzéshez.

Hivatkozások

- Barz, I. (2009): Die Wortbildung. In: Wermke, M. – Kunkel-Razum, K. – Scholze-Stubenrecht, W. (eds.): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Dudenverlag: Mannheim, Wien, Zürich. 634–762
- Donalies, E. (2005): *Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick*. Studien zur Deutschen Sprache 27. Narr Francke Attempto Verlag: Tübingen
- Eichinger, L. M. (2000): *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung*. Narr Studienbücher. Gunter Narr Verlag: Tübingen
- Erben, J. (2000): *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. 4., aktualisierte und ergänzte Auflage*. Grundlagen der Germanistik 17. Erich Schmidt Verlag: Berlin
- Fabricius-Hansen, C. (2009): Das Verb. In: Wermke, M. – Kunkel-Razum, K. – Scholze-Stubenrecht, W. (eds.): *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Dudenverlag: Mannheim, Wien, Zürich. 389–566
- Fábián, P. (1969): A szóalkotás kérdései. In: Deme, L. – Köves, B. (szerk.): *Magyar nyelvhelyesség*. Tankönyvkiadó: Budapest. 138–139
- Fleischer, W. (1976): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. VEB Bibliographisches Institut: Leipzig
- Fleischer, W. – Barz, I. (1995): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen
- Földes, Cs. (1991): *Deutsch–ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke*. Német–magyar nyelvészeti szak kifejezések szótára. Magánkiadás: Szeged
- Gerstner, K. (2006): A magyar nyelv szókészlete. In: Kiefer, F. (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó: Budapest. 306–334
- Grétsy, L. – Kovalovszky, M. (szerk.) (1995) *Nyelvművelő kézikönyv II*. Akadémiai Kiadó: Budapest
- Kocsány, P. (2010): *Grundkurs Linguistik. Ein Arbeitsbuch für Anfänger*. Wilhelm Fink: Paderborn
- Kovalovszky, M. (1947): Torzszülött igék. *Magyar Nyelv*. 43/1. 60–61
- Kovalovszky, M. (1977): *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó: Budapest
- Ladányi, M. (2007): *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 76. Tinta Könyvkiadó: Budapest
- Lengyel, K. (2000): A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler, B. (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 337–345
- Lohde, M. (2006): *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Gunter Narr Verlag: Tübingen
- Minya, K. (2003): *Mai magyar nyelvújítás*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 16. Tinta Könyvkiadó: Budapest
- Minya, K. (2011): *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 118. Tinta Könyvkiadó: Budapest
- Murányiné Zagyvai, M. (2019): A ritkább szóalkotási módok germanista szemmel II. A nem reduktív ritkább szóalkotási módok. In: Domonkosi, Á. (szerk.): *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom LXV. Sectio Linguistica Hungarica*. Líceum Kiadó: Eger. 23–38
- Römer, Ch. – Matzke, B. (2005): *Lexikologie des Deutschen. Eine Einführung. 2. Auflage*. Narr Studienbücher. Gunter Narr Verlag: Tübingen

- Schlaefel, M. (2002): *Lexikologie und Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher*. Grundlagen der Germanistik 40. Erich Schmidt Verlag: Berlin
- Velcsov, M. (1968): A szóalkotás ritkább módjai. In: Bencédy, J. et al. (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó: Budapest. 166–167
- Wilmanns, W. (1899): *Deutsche Grammatik. 2. Abteilung: Wortbildung*. Karl J. Trübner: Straßburg